Craignez honte. Hans Willem Bentinck, graaf van Portland en diens Engelse jaren[1]

David Onnekink

Hans Willem Bentinck (1649-1709), page in dienst van Willem III, doorliep een succesvolle diplomatieke en militaire carrière en kwam naar voren als de belangrijkste adviseur van de prins. Na de Glorieuze Revolutie van 1688/9 kreeg hij de Engelse grafelijke titel van Portland, zodat hij in feite deel uit maakte van zowel de Engelse als Nederlandse adel. Hij nam zitting in het Engelse Hogerhuis, huwde zijn kinderen uit in de Britse aristocratie en verwierf landgoederen in Engeland. In dit artikel wil ik een impressie geven van die aspecten die zijn verblijf als Nederlands edelman in Engeland lijken te typeren. In hoeverre heeft een culturele en politieke kruisbestuiving plaatsgevonden in deze unieke periode in de Nederlandse adelsgeschiedenis, en hoe integreerde Bentinck zijn activiteiten in Engeland en de Republiek?

De Staatse entourage van de koning-stadhouder

In november 1688 vertrok een enorme vloot om de Staatse invasiemacht over te brengen naar Engeland; de amfibische operatie geschiedde onder de logistieke supervisie van Hans Willem Bentinck, die tevens de diplomatieke aspecten had voorbereid en de propagandaslag tegen Jacobus II had geleid.[2] De strategische zet van Willem III bleek uitermate succesvol; binnen enkele weken desintegreerde het leger van de Engelse koning, die zelf in paniek naar Frankrijk vluchtte zodat de troon, technisch gezien, 'vacant' werd. De Glorieuze Revolutie impliceerde niet alleen een religieuze, dynastieke en constitutionele omwenteling, maar bracht Engeland tevens als een belangrijke speler in het internationale krachtenveld; in het voorjaar van 1689 sloot Engeland zich aan bij de Grote Alliantie waarvan Willem III, als koning van Engeland en stadhouder in de Republiek, de bezielende leider was.

Bentinck werd op 15 april 1689 geïntroduceerd in het Hogerhuis als graaf van Portland, burggraaf van Woodstock en baron van Cirencester. Bovendien benoemde Willem hem tot *Groom of the Stole* en *Gentleman of the Bedchamber*, functies die een gemakkelijke toegang tot de koning mogelijk maakten en vergelijkbaar waren met de positie die hij al had als kamerheer van Willem.[3] Later in de jaren 1690 zouden Godard van Reede van Ginkel, Willem van Nassau-Zuylestein en Arnold Joost van Keppel nog de grafelijke titels van respectievelijk Athlone, Rochford en Albemarle verwerven. In Engeland ontstond al snel het gevoel dat te veel buitenlanders hoge en lucratieve functies kregen. Dit was met name het geval in het leger, waar zeker tot 1691 geen Engelsen maar buitenlanders, zoals Ginkel, de Ruvigny en Schomberg, hoge commando's kregen toegewezen.[4]

Mede om deze reden sloeg de stemming ten aanzien van de Nederlanders, die aanvankelijk als bevrijders waren binnengehaald, al spoedig om. Reresby, geen aanhanger van Willem, arriveerde in Londen in januari 1689 en was geschokt: 'The streets were filled with ill looking and ill habited Dutch and other strangers of the Prince's army. And yet the Citty was soe pleased with their diliverers that they did not or would not perceive their deformity nor the oppression

1 Dank aan de *British Council* te Amsterdam die mijn onderzoek heeft mogelijk gemaakt.

2 Zie hierover onder andere: J. Carswell, *The descent on England* (Londen, 1973); J.R. Jones, *The revolution of 1688 in England* (Londen, 1984); J.I. Israel, 'The Dutch role in the Glorious Revolution', in: J.I. Israel, ed., *The Anglo-Dutch moment. Essays on the Glorious Revolution and its world impact* (Cambridge, 1991). Bentinck was verantwoordelijk voor een uitgebreid spionagenetwerk in Engeland; de correspondentie bevindt zich in zijn archief, nu gedeponeerd in de manuscriptenafdeling van de Universiteit van Nottingham, Portland of Welbeck Manuscripts, 1st Earl of Portland (Portland MSS), PwA, 2087-2178.

3 Historical Manuscripts Commission (HMC), ed., *The manuscripts of the House of Lords 1689-1690* (7 delen; Londen, 1889-1908) I, 84; *House of Lords journals* (171 delen; Londen 1509-) XIV, 175.

4 Israel, 'The Dutch role in the Glorious Revolution', 158-160.

Hans Willem Bentinck, eerste graaf van Portland (1649-1709). Olieverf op doek door H. Rigaud, 1699 (Foto National Portrait Gallery)

they laid under, which was much greater then what they felt from the English army.'[5] Vanaf februari echter, toen duidelijk werd dat Willem hoopte op de Engelse kroon, keerden velen zich tegen de Nederlandse 'bezoekers'. In pamfletten werd fel uitgehaald naar de Staatse invasie die vergeleken werd met een wolk sprinkhanen die het land kaalvrat; met name in politie-

5 W.H. Speck, ed., *Memoirs of Sir John Reresby. The complete text and a selection from his letters* (Londen, 1991) 22 januari 1689.

ke kringen was er ergernis over het feit dat de koning zich leek op te sluiten met een kleine kring vertrouwelingen, en men sprak met afkeer van deze 'Dutch counsels'. Een berucht pamflet, *The Dear Bargain*, stelde dat 'The important and essential consults and Resolutions are all managed by a few Foreigners, in a secret Cabal of Dutchmen; of whom, that he [William] might form a standing Council, no less than five Ambassadors came over from Holland at once whereas the States never sent above two to any crowned Head in Christendom; with these, and Benting, and some of the consederate Lords who were with him in Holland (though these last very rarely) he concerted the Scheme and Model of his Government.'[6]

Het is zonder twijfel waar dat de koning-stadhouder zich aanvankelijk graag met zijn eigen vertrouwde adviseurs omringde, maar de wat overdreven kritiek van Engelse tijdgenoten op deze zogenaamde *Dutch counsels* dient gerelativeerd te worden. *The Dear Bargain* refereerde aan de Staatse ambassade die in januari 1689 naar Londen overkwam; deze was goeddeels door Willem zelf samengesteld, en bestond uit Dijkveld, Odijk (beiden vertrouwelingen van hem), de Amsterdamse burgemeester Witsen, Schimmelpenninck van der Oije en de ambassadeur Citters.[7] Al spoedig wist de koning-stadhouder de ambassade volledig naar zijn hand te zetten; in feite speelde Schimmelpenninck geen rol van betekenis, en werden Citters en Witsen, als vertegenwoordigers van Amsterdam, door Bentinck en Dijkveld geïsoleerd. Zelfs Odijk voelde zich buitengesloten, en uiteindelijk was het enkel Dijkveld die het vertrouwen van de stadhouder genoot.[8] Er zijn talrijke aanwijzingen over de verdeeldheid tussen de Staatse adviseurs. Clark heeft in dit verband gesproken over 'confusion, friction and dissatisfaction among the statesmen who belonged to the less trusted class'.[9]

Niettemin was er wel degelijk een kerngroep van raadgevers waarmee Willem zich omringde, die niet zozeer een *Dutch junto* vormden, zoals de pamfletten beweerden, maar een internationaal en kosmopolitisch karakter had.[10] De terminologie heeft ons beeld van Willems entourage vertroebeld. Nassau-Zuylestein en Nassau-Ouwerkerk hebben zich weinig bemoeid met Engelse politiek. Dijkveld keerde al in de herfst van 1689 terug naar de Republiek, evenals Nassau-Odijk, die laatste verbitterd omdat hij zich door Willem voelde buitengesloten. De protesten tegen de zogenaamde *Dutch junto*, bestaande uit Engelsen als Henry Capell, Henry Sidney, de Nederlander Bentinck, de Franse Hugenoot De Ruvigny en de Duitse graaf Schomberg, werden weliswaar aangezwengeld door xenofobische gevoelens, maar vormen als zodanig geen bewijs *dat* er ook daadwerkelijk een specifiek Nederlandse kerngroep was.[11] De oppositie, de *Country party*, wist dergelijke sentimenten te kanaliseren in een systematische aanval op het Hof.[12]

De positie van Bentinck aan het hof: Nederlandse en Engelse oppositie daartegen

De enige Nederlander die zich wel in de Engelse politiek vastbeet was een genaturaliseerd Engelsman: Bentinck.[13] Het lijdt geen twijfel dat hij al spoedig als de belangrijkste vertrouweling van de koning naar voren kwam. Hij kreeg kamers toegewezen naast die van de koning in

6 *The Dear Bargain, or, a true representation of the state of the English Nation under the Dutch. In a letter to a friend,* in: J. Somers, ed., *A third collection of scarce and valuable tracts etc.* (4 delen; Londen, 1751) III, 258.

7 G.N. Clark, 'The Dutch missions to England in 1689', *English Historical Review*, XXXV (1920) 529-557; Willem III aan Dijkveld, 19 december 1688, Willem III aan Hendrik Fagel, 19 december 1688, in: N. Japikse, ed., *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten graaf van Portland,* RGP 23, Kleine Reeks (5 delen; Den Haag 1927-1933).

8 J. Scheltema, 'Verbaal Witsen' in *Geschied- en letterkundig mengelwerk* (6 delen; Amsterdam, 1818-1836) III, 162; Clark,' Dutch missions', 538-9; *Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, van 21 Oct. 1688 tot 2 Sept. 1696,* I (2 delen; Utrecht 1876) 18 januari 1689, 15 april 1689, 26 augustus 1689; J.F. Gebhard, *Het leven van Mr. Nicolaas Cornelisz. Witsen* (1641-1717) (2 delen; Utrecht, 1882) I, 348, 360.

9 Clark, 'Dutch missions', 540

10 G.N. Clark, *The Dutch alliance and the war against French trade 1688-1697* (New York, 1923) 144.

11 H.C. Foxcroft, *The life and letters of Sir George Savile, First Marquis of Halifax* (2 delen; Londen 1898) II, 233.

12 Zie voor een goede analyse van deze 'partij': J. Brewer, *The sinews of power. War, money and the English State 1688-1783* (Cambridge, 1990) 155-161.

13 Zie ook: J. Adamson, 'The Tudor and Stuart Courts 1509-1714', in: J. Adamson, ed., *The princely courts of Europe 1500-1750* (Londen, 1999) 116.

Whitehall, Kensington en Hampton Court en was dagelijks in vergadering met zijn meester. De koning sloot zijn ministers buiten, wat uiteraard tot afgunst leidde: 'For while he [Willem] was conversent not only Hours, but whole Days together, with his Bentincks and Capels, they [Schotse gedelegeerden] could hardly, in two Months, obtain Access to him.'[14] In deze periode verschenen talrijke spotgedichten en pamfletten over 'Benting':

'Make room crys Sir Thomas Duppa
Then Benting up-locks
His King in a box
And you see him no more till supper'[15]

Huygens meldde in zijn journalen al dat met name tegen Bentinck een grote weerzin ontstond; hij zou te veel gezag hebben aan het hof, te veel gunsten door zijn handen laten gaan. Ook de andere Staatse gedelegeerden, zoals Odijk en Dijkveld, erkenden dat Bentinck zonder twijfel de favoriet was geworden. *The Dear Bargain* stelde bitter vast: 'Mynheer Benting ... now rules over us'.[16]

Bentinck, en later ook Keppel, was dus de enige Nederlander in een zeer hoge functie die zich actief met Engelse politiek ging bemoeien. Hoewel hij het mikpunt werd van uitingen van vreemdelingenhaat kwam de meeste kritiek toch voort uit een gevoel van afgunst wegens zijn uitzonderlijke positie als favoriet. Ook in de Republiek ontstond oppositie tegen hem. Tijdens de schepenenkwestie in 1690 werd Bentinck door de Amsterdamse gedelegeerden de toegang tot de Statenvergadering van Holland geweigerd vanwege het feit dat hij genaturaliseerd Engelsman was geworden en bovendien in dienst was van een 'buitenlandse potentaat', zoals een resolutie uit 1581 het formuleerde. Uiteraard moet men dit in de context zien van het conflict tussen Willem III en Amsterdam dat hier onlosmakelijk mee vervlochten was, maar het argument van de Amsterdammers was niet geheel ongegrond. De kwestie trok veel belangstelling en leidde tot uitgebreide juridische debatten. De Ridderschap stelde dat misschien niet de letter, maar dan wel de geest van de betreffende resolutie, opgesteld in een geheel andere context, maakte dat Bentincks positie hierdoor niet diende te worden aangetast.[17] Dat er toch wel reële bezwaren bestonden tegen de zittingname van een genaturaliseerd Engels edelman in de Hollandse Ridderschap blijkt wel uit het feit dat ook Keppels positie in later jaren ter discussie werd gesteld.[18]

Integratie met de Engelse aristocratie

In Engeland bestond natuurlijk ook een dergelijk nationalistisch getint onbegrip en wantrouwen. Zo keek men neer op Willems stadhouderschap, een onwaardig ambt nu hij toch koning van Engeland was geworden,[19] en voor wat betreft Bentinck: 'Great Portland at the time of the Revolution was plain Mijn Heer Bentinck'.[20] De opmerking is interessant, omdat men blijkbaar weinig begrip of waardering had voor de Hollandse Ridderschap waarin Bentinck was

14 *Whether the preserving the Protestant Religion was the Motive unto, or the End that was designed, in the late Revolution*, in: Somers, *Tracts*, III, 448.

15 Thomas Duppa was de *gentleman usher*: G. van Alphen, *De stemming van de Engelschen tegen de Hollanders in Engeland tijdens de regeering van den koning-stadhouder Willem III, 1688-1702* (Assen, 1938) 230.

16 *The dear bargain*, 260; Huygens, *Journaal*, I, 8 januari 1689, 8 februari 1689, 26 juli 1689.

17 Zie hierover het pamflet *An account of the passages in the Assembly of the States of Holland and West-Friezeland concerning the Earl of Portland's Exclusion from, or Admission into that Assembly* (Londen, 1690) en de uitgebreide verslagen in *Hollandse Mercurius, verhalende de voornaamste saken van staet en oorlog, die, in en omtrent de Vereenigde Nederlanden, en elders in Europa, In het jaer 1690, zijn geschiedt* (41 delen; Haarlem, 1691), XLI, passim

18 'Bezwaren tegen het zitting nemen van Keppel wegens zijn lidmaatschap van het Britse Hogerhuis', in: Algemeen Rijksarchief Den Haag, *Het archief van de Ridderschap en Edelen van Holland en West-Friesland 1572-1795*, A76; British Library (BL), Additional Manuscript (Add. Ms.), 15866, f. 242.

19 'Verbaal Witsen', 140; *A very remarkable Letter from King William III. To his Favourite Bentinck, Earl of Portland, in French and English, together with Reflections thereon*, in: Somers, *Tract*, I, 365.

20 Alphen, *De stemming van de Engelsen*, 238

Godard van Reede van Ginckel, eerste graaf van Athlone (1644-1704). Zwarte-kunstprent door J. Smith naar G. Kneller. (Foto Iconografisch Bureau)

beschreven. In Engeland was de scheiding tussen de lagere adel en de aristocratie, geformaliseerd in het Hoger- en Lagerhuis, wellicht strikter dan op het continent, maar de overgang van *gentry* naar aristocratie was toch niet heel ongewoon. De familie van belangrijke politieke figuren als Daniel Finch, graaf van Nottingham, en John Churchill, graaf van Marlborough, was in het recente verleden toegetreden tot de adel. De Bentincks konden bovendien bogen op een lange stamboom die terugging tot in de vroege dertiende eeuw.[21] Naast Bentinck kregen slechts enkele Nederlandse edelen een Britse titel: Nassau-Zuylestein (graaf van Rochford), Van Reede van Ginkel (graaf Athlone) en Keppel (graaf van Albemarle). De Bentincks waren

21 S.B. Baxter, *William III* (Londen, 1966) 248-249; P. Schazmann, *The Bentincks. The history of a European family* (Londen, 1976) 1-2.

Anne Villiers (overl. 1688). Olieverf op doek. (Foto Iconografisch Bureau)

echter de enigen die een belangrijke politieke rol hebben gespeeld in het Hogerhuis; Bentincks zoon verwierf als enige de hoogste adellijke titel in 1716. De vooraanstaande positie die Bentinck had verworven blijkt wel uit de uitgebreide correspondentie die hij voerde met leden van de hoge Franse adel.

Anti-Nederlandse gevoelens vonden weerklank onder grote delen van de bevolking, maar dit alles mag niet verhullen dat het er op lijkt dat de genaturaliseerde edelen uitstekend integreerden met de Engelse aristocratie. Bentinck onderhield goede contacten met figuren als Robert Sutton (baron Lexington), Charles Talbot (de hertog van Shrewsbury) en Henry Sidney (de graaf van Romney). Men bedenke tevens dat de connecties tussen Nederlandse en Engelse adellijke families ook al voor 1689 waren gemaakt. Bentinck zelf was in 1679 getrouwd met Anne Villiers; slechts één zoon, Henry Bentinck, later Lord Woodstock, tweede graaf en eerste hertog van Portland, bereikte de volwassenheid. Drie van zijn dochters, Mary, Isabella en Frances Wilhelmina, trouwden in de Engelse aristocratie, respectievelijk met de graaf van Essex, de hertog van Kingston en William Lord Byron. Anna Margaretha huwde Arend van Wassenaer-Duyvenvoorde, Eleanora bleef ongetrouwd. Uit zijn tweede huwelijk in

1700 met Martha Jane Temple, een nicht van Sir William, de bekende diplomaat, had Bentinck nog zes kinderen. De oudste zoon, Willem Bentinck, zou later de adviseur van Willem IV worden, trouwde met de gravin van Aldenburg en erfde Bentincks Nederlandse landgoederen. De tweede zoon, Charles John, huwde met een dochter van de graaf van Cadogan. Vier dochters trouwden allen in de Engelse aristocratie en *gentry*: Sophia met de hertog van Kent, Elizabeth met de bisschop van Hereford, Harriet met de burggraaf van Limerick en Barbara met Lord Godolphin.[22]

Het overgrote deel van Bentincks kinderen trouwde dus in de meest vooraanstaande families in Engeland, en als zodanig werden de Bentincks volledig opgenomen in de Engelse aristocratie. Dit gold gedeeltelijk ook voor andere leden uit Willems gevolg, maar slechts weinigen van hen verkozen om in Engeland te blijven na de dood van Willem III. Zuylestein, sinds 1695 graaf van Rochford, verbleef in 1702 kortstondig in zijn landhuis in Eaton in Suffolk, en vertrok vervolgens naar de Republiek om zich op Zuylestein terug te trekken. Hijzelf en de meeste van zijn kinderen trouwden met Engelsen; zijn oudste zoon, William-Henry, tweede graaf van Rochford, bleef ongetrouwd, maar diens broer, Frederick, derde graaf van Rochford, huwde de dochter van graaf Rivers.[23] Keppel, in 1695 verheven in de adelstand als Baron Ashford, burggraaf Bury en graaf van Albemarle, huwde in 1701 een dochter van Gravemoer, de Staatse generaal. Zijn dochter trouwde in de Engelse *gentry*, zijn zoon, William-Anne (een wat aparte naam, blijkbaar bedoeld als eerbetoon aan de twee Engelse monarchen), bleef in Engeland als tweede graaf van Albemarle en trouwde een dochter van de hertog van Richmond.[24] Van Reede van Ginkel, ten slotte, keerde terug naar de Republiek en bleef in Utrecht wonen. De titel graaf van Athlone ging op zijn kinderen over.

Cultuurverschillen

Hoewel de relatie met de Engelse aristocratie dus goed leek, waren er wel culturele verschillen te overbruggen. Bentinck en Willem werden vaak gezien als ongeletterd en met weinig cultuurzin. Sunderland meende dat 'Portland is so dull an animal that he can neither fetch nor carry messages'.[25] Marlborough vond hem een 'wooden man.' Het is opvallend dat een dergelijke kritiek hem juist niet te beurt viel tijdens zijn ambassade naar Parijs in 1698, waar hij juist een zeer goede indruk maakte: 'Portland parut avec un éclat personnél, une politesse, un air du monde et de cour, une galanterie et des grâces qui surprirent; avec cela, beaucoup de dignité, même de hauteur, mais avec discernement et un jugement prompt sans rien de hasardé.'[26] Het is goed mogelijk dat taalverschillen aanvankelijk een barrière opwierpen. Bentinck was een van de weinige edelen in het Engelse Hogerhuis die moeiteloos Frans spraken.[27] Slechts weinig Nederlanders waren het Engels meester, maar Bentinck heeft zich binnen enige jaren daarin genoeg weten te bekwamen om met Engelse politici in hun eigen taal te corresponderen.[28] Ter vergelijking, George I, die in 1714 uit Hannover naar Engeland kwam, sprak waar-

22 Deze alinea is goeddeels gebaseerd op: Collins's *Peerage of England; genealogical, biographical and historical* (9 delen; Londen, 1812) II, 29-41. Grews overzicht is minder volledig en wijkt op sommige punten af van dit werk. M.E. Grew, *William Bentinck and William III (Prince of Orange). The life of Bentinck, Earl of Portland, from the Welbeck correspondence* (Londen, 1924) 418-419; D. Schwennicke, ed., *Europäische Stammtafeln*, IV. *Standesherrliche Häuser* (Marburg, 1981) I, tafels 9-21

23 Collins's *Peerage of England*, I-II, 721-727.

24 Idem, 728-743.

25 J.P. Kenyon, *Robert Spencer, Earl of Sunderland 1621-1702* (Londen, 1958) 315.

26 Geciteerd in: T.B. Macaulay, *History of England from the accession of James* (6 delen; Londen 1914) VI, 2711n.

27 Japikse, *Correspondentie*, RGP 23, 81-85.

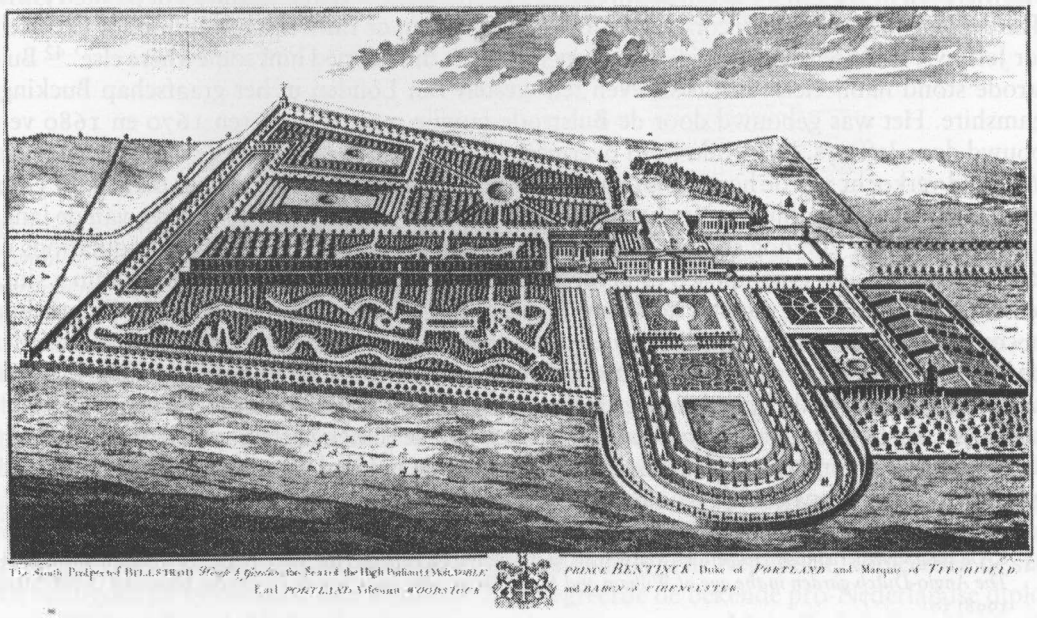
28 Een anonieme briefschrijver aan Bentinck, 1 september 1689, veronderstelde dat hij het Engels niet machtig was, in W.J. Hardy, ed., *Calendar of State Papers domestic series, in the reigns of William and Mary* (11 delen; Nendeln, 1969) I. Aan Melville schreef hij in 1690: 'Je suis bien mari d'estre obligé de vous escrire en francois, Je n'en ay que la langue; je voudrois au lieu de cela pouvoir escrire l'anglois'. Bentinck aan Melville, 22 april 1690 in: W.L. Melville, ed., *Leven and Melville Papers. Letters and State papers chiefly addressed to George Earl of Melville, Secretary of State for Scotland, 1689-1691* (Edinburgh, 1843); Enige jaren later merkte Montagu op dat zijn Engels was 'so just, as you need not change your stile', Montagu aan Bentinck, 11/21 juni 1695, zie ook: Somers aan Bentinck, 14 september 1694, beiden in: Portland MSS.

schijnlijk zo slecht Engels dat hij raadsvergaderingen te gecompliceerd vond en die na verloop van tijd zelden meer bezocht.[29]

Veel begrip voor literatuur had Bentinck waarschijnlijk niet, door Macaulay geïllustreerd met een korte anekdote die volgde op een theologische discussie die Bentinck ooit hield met Matthew Prior, de dichter-diplomaat. 'I am glad, Mr. Prior', merkte Bentinck op, 'to find you so good a Christian. I was afraid that you were an atheist.' 'An atheist, my good Lord!', vroeg Prior, 'What could lead your Lordship to entertain such a suspicion?' Waarop Bentinck antwoordde: 'Why, I knew that you were a poet; and I took it for granted that you did not believe in God.'[30] Het is waar dat de bibliotheek van Bentinck, die hij in de loop van 1689 gedeeltelijk liet overkomen naar Engeland, waarschijnlijk niet omvangrijk was.[31] Anderzijds zijn er duidelijke aanwijzingen dat hij direct betrokken was bij het opstellen van de tekst van de *Declaration of Reasons* in 1688, dus geheel ongeletterd zal hij zeker niet geweest zijn.[32] Het zal ongetwijfeld een weloverwogen keuze zijn geweest om de Hugenotenhistoricus Paul de Rapin-Thoyras, auteur van de befaamde *Histoire d'Angleterre*, aan te wijzen als gouverneur van zijn zoon Lord Woodstock.

Baxter heeft er op gewezen dat de Nederlandse adel wellicht een groter voorkeur had voor andere vormen van tijdverdrijf en kunst, men denke aan architectuur, jacht en tuinieren.[33] Bentinck en Willem hadden een voorliefde voor schilderkunst; de stadhouder maakte zelfs tijdens de veldtocht naar Londen in december 1688 een korte excursie om een buitenhuis van de graaf van Pembroke te bezoeken die daar 'seer notabele schilderijen van Van Dijck' had. Bentinck toonde grote belangstelling voor de schilderijenverzamelingen in de koninklijke paleizen en was ook betrokken bij de tentoonstelling daarvan.[34] Op een gebied was Bentinck echter meer dan een geïnteresseerd amateur: tuinarchitectuur.

Gezicht op de zuidzijde van Bulstrode. Gravure uit Vitrivius Britannicus Volume the Fourth (Londen 1739).

29 J.H. Plumb, *The first four Georges* (Glasgow, 1956) 58-59; maar vergelijk met R. Hatton, *George I, Elector and King* (Londen, 1978) 128-132.

30 Macaulay, *The history of England*, VI, 2800.

31 W.A. Shaw, ed., *Calendar of Treasury Books 1689-1692* (Londen, 1931) IX-II, 337-338.

32 Willem III aan Bentinck, 29 augustus 1688, in: Japikse, *Correspondentie*, RGP 23. Zie ook: BL, Add. Ms., 41816, f. 209 Albeville aan Middleton, 1 oktober 1688, f. 251, Albeville aan Middleton, 24 oktober 1688; J.I. Israel, 'Propaganda in the making of the Glorious Revolution', in: S. Roach, ed., *Across the narrow seas* (Londen, 1991) 169.

33 Baxter, *William III*, 248-249.

34 Huygens, *Journaal*, I, 14 december 1688; Grew, *Bentinck*, 247-248; J.I. Israel, 'The courts of the House of Orange c.1580-1795', in: Adamson, *Princely courts*, 136.

Bentincks horticulturele activiteiten

Sommige historici hebben gemeend dat het ambt van *Superintendent of the Royal Gardens*, dat Bentinck kreeg van de koning-stadhouder in 1689, louter honorair van aard was. Dit is onjuist. Historici die zich bezighouden met de geschiedenis van de tuinarchitectuur hebben inmiddels vastgesteld dat Bentinck, hoewel amateur, een grondige botanische en horticulturele kennis en belangstelling had, goed onderlegd was in Franse en Italiaanse literatuur over dit onderwerp en zijn kennis vakkundig had toegepast.[35] De beroemde Franse tuinarchitect, André Lenôtre, die Bentinck in 1698 ontmoette tijdens zijn ambassade in Parijs, omschreef hem als een 'personne quy a meilleure goust'.[36] De tuin van zijn landgoed Zorgvliet, nabij Den Haag, was door hemzelf ontworpen en was beroemd en populair bij buitenlande reizigers: 'The Garden for the green House, Forreigne Plants and other Curiousitys in that Art is counted one of the best in these parts'.[37] Van de botanische verzameling verscheen een omschrijving onder de titel *Codex Bentingiana*.[38] Bentinck had tevens de supervisie over de tuinen van de paleizen en landhuizen van Willem III. Ook na 1689 bleef hij verantwoordelijk voor de prinselijke tuinen in de Republiek, en regelmatig bezocht hij het Loo waaraan nog steeds gewerkt werd.[39] Hoewel het belangrijkste werk werd gedaan door tuinarchitecten en ontwerpers als Daniel Marot, Romein de Hooghe en Daniel Desmarets, werkte Bentinck intensief met hen samen en is hij ook zelf verantwoordelijk geweest voor het ontwerp van bepaalde aspecten van de beeldentuin.[40]

Bentinck werd in Engeland bijgestaan door George London als *Deputy Superintendent* en William Talman als *Comptroller*; die laatsten zouden intensief samenwerken en zich ook bezighouden met Bulstrode, Bentincks landgoed in Buckinghamshire, overgekocht van de familie van Jeffreys, de gehate minister van Jacobus II.[41] Horace Walpole toonde zich in later jaren weinig enthousiast: 'Bulstrode is a melancholy monument of Dutch magnificence; however, there is a brave gallery of old pictures and a chapel with two fine windows of painted glass. The ceiling was formerly decorated with the assumption, or rather presumption, of Chancellor Jeffreys, to whom it belonged; but a very judicious fire hurried him somewhere else'.[42] Bulstrode stond nabij Gerards Cross, even ten westen van Londen in het graafschap Buckinghamshire. Het was gebouwd door de Bulstrode familie maar in de jaren 1670 en 1680 verbouwd door Jeffreys. Bulstrode werd overigens in 1810, na de dood van de vierde hertog van Portland verkocht aan de hertog van Somerset, die het met de grond gelijk liet maken. In 1862 verrees een nieuw landhuis onder het toeziend oog van John Nash. De contouren van de landschapstuin echter zijn nog steeds zichtbaar: 'It is remarkable for the beautiful undulations of its surface. Indeed it is composed of perpetual swells and slopes, and does not contain a single level acre, though the country adjoining is rather flat'.[43] Hunt schrijft hierover: 'De indeling in compartimenten en de vormboompjes in de kleine tuin ten westen van het huis [...] verder de lange rechte vijvers, nog meer vormsnoeiwerk en vlakgesnoeide hagen, de oranjerie, en de zelfs de nogal nadrukkelijk aanwezige leibomen en de moestuin, het doet allemaal heel Hollands aan. De twee loofgangen in de zuidoosthoek van de tuinen roepen ook herinneringen op an Hollandse tuinen waarin zo sterk aan dit oude patroon werd vastgehouden: het werd met groot bravour toegepast in de Koninginnetuin op het Loo, alsook te Heemstede.'[44]

35 E. De Jong, 'Netherlandish Hesperides. Garden art in the period of William and Mary 1650-1702', in: J.D. Hunt, ed., *The Anglo-Dutch garden in the age of William and Mary. De gouden eeuw van de Hollandse tuinkunst* (Amsterdam, 1998) 30.

36 Andre Lenôtre aan Bentinck, 21 juni, 11 juli 1698, in: Japikse, *Correspondentie*, RGP 23.

37 Hunt, *The Anglo-Dutch garden*, 293; zie ook: K. van Strien, *Touring the Low Countries – Accounts of British travellers 1660-1720* (Amsterdam, 1998) 196, 200, 205.

38 Hunt, *The Anglo-Dutch garden*, 272.

39 zie bijvoorbeeld: Bentinck aan Willem III, 29 maart 1690, in: Japikse, *Correspondentie*, RGP 23

40 E. De Jong, *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740* (Amsterdam, 1993) 68-74.

41 J. Harris, *William Talman, Maverick architect* (Londen, 1982) 19.

42 G.W. Keeton, *Lord Chancellor Jeffreys and the Stuart cause* (Londen, 1965) 352.

43 Keeton, *Lord Chancellor Jeffreys*, 352.

44 Hunt, *The Anglo-Dutch garden*, 112.

Hollands hollende koe, *1690*. *Een anti-orangistische karikatuur door G. Bouttats, voorstellende Hans Willem Bentinck, rijdend op een koe die Holland en haar verdrukte vrijheid symboliseert en het volk onder haar hoeven vertrapt met hoge oorlogslasten en belastingen.*

Niet alleen Bulstrode, maar ook een aantal andere tuinen die Bentinck liet aanleggen om Hampton Court en met name Kensington droegen een 'Hollands' stempel. De Nederlandse formele tuinen onderscheidden zich van de populaire Franse tuinen; ze waren kleiner van opzet, hadden geen overkoepelende structuur maar waren opgebouwd uit kleinere, onafhankelijke compartimenten, en hadden specifieke kenmerken zoals rechte kanalen en heggen.[45] Dat ook de tuinen die Bentinck in Engeland liet aanleggen een Nederlands karakter hadden was niet slechts een kwestie van smaak, maar had tevens politieke connotaties. De trouwe volgelingen van de koning-stadhouder, zowel in Engeland als in de Republiek, kopieerden de stijl en betuigden zo symbolisch hun loyaliteit. Zo integreerde de bekende pro-Nederlandse diplomaat William Temple Hollandse elementen in de tuinen van zijn Moor Park in Surrey, evenals de Whig minister Wharton om zijn Winchendon House en de *Secretary at War* William Blathwayt om zijn landhuis in Gloucestershire. Keppel liet bij het huis Voorst tuinen aanleggen analoog aan die van het Loo en ook Godard van Reede van Ginkel liet tussen 1695 en 1698 uitgebreide tuinen aanleggen om Middachten.[46] Zowel op het Loo als op Hampton Court werd

45 J.D. Hunt, 'Anglo-Dutch garden art: style and idea', in: D. Hoak en M. Feingold, eds., *The world of William and Mary – Anglo-Dutch perspectives on the revolution of 1688-1689* (Stanford, 1996) 194.

46 Hunt, *The Anglo-Dutch garden*, 105-269 en passim.

Willem III afgebeeld als Hercules, symbool van kracht en moraal, die in de propagandaslag met Versailles functioneerde als antithesis van de Zonnekoning.[47] Interessant is ook hoe Bentinck zichzelf zag. In zijn tuin in Zorgvliet creëerde hij een grot gewijd aan Ganymedes, de wijnschenker van de oppergod Jupiter, blijkbaar refererend aan zijn verhouding met de prins.[48] Hoezeer de Nederlandse invloeden in Engelse tuinen politiek gekleurd waren blijkt tenslotte ook uit het feit dat zo rond 1710, met de neergang van de pro-Nederlandse Whig partij, de stijl uit de mode raakte.

Bentincks politieke activiteiten

Bentincks activiteiten ten behoeve van de koninklijke tuinen kwamen abrupt tot een einde toen Anna hem na de dood van Willem III demonstratief het beheer over Windsor Park afnam en het aan Edward Seymour gaf.[49] In feite was Bentinck al eerder uit de politieke arena verdwenen als gevolg van zijn *retirement* na een langdurig conflict met de koning over de positie van Keppel aan het hof. Het is spijtig dat historische narratieven over deze kwestie in het verleden zo vaak de nadruk hebben gelegd op persoonlijke factoren, het zij voor wat betreft de afgunst van Bentinck ten aanzien van Keppel, of de vermeende homoseksuele relatie tussen Keppel en de koning. Baxter heeft erop gewezen dat dergelijke geruchten weinig grond hadden, en het is tevens belangrijk te zien dat een dergelijke benadering het zicht op factiestrijd aan het hof danig heeft vertroebeld.[50]

De activiteiten van Bentinck in de Engelse politiek hebben sowieso weinig aandacht getrokken en het is zinvol deze nader te beschouwen. Bentinck was natuurlijk voornamelijk invloedrijk door zijn informele en adviserende relatie met de koning, maar wordt door Luttrell tevens genoemd als een van de vijf leden van Willems *Cabinet Council*.[51] Ook in het Hogerhuis heeft hij een actieve, zij het weinig prominente, rol gespeeld. De presentielijsten tonen aan, niet alleen dat hij met name vanaf 1692 vaker aanwezig was dan de meeste andere Engelse Lords tijdens de debatten, maar ook dat hij actief was in speciale comités, benoemd door het Huis, die wetsvoorstellen moesten bestuderen.[52] In de vergaderingen van de Staten van Holland was Bentinck, als lid van Ridderschap, doorgaans aanwezig. Er zijn aanwijzingen dat Bentinck in beide vergaderingen gesproken heeft, maar er zijn geen speeches bewaard gebleven.

De meeste tijd in 1689 werd doorgebracht in Hampton Court. Bentinck was bijna volledig verantwoordelijk voor zaken betreffende de logistieke organisatie van de troepen in de Zuidelijke Nederlanden, die sinds 1688 aan de Negenjarige Oorlog deelnamen. De strategie ter land werd gecoördineerd met de vlootbewegingen, waarin Bentinck als intermediair een cruciale rol heeft gespeeld. Pas vanaf de herfst van 1691 ging hij zich actief bezighouden met parlementaire aangelegenheden, niet zo verwonderlijk als men bedenkt dat het grootste gedeelte van zijn tijd in 1690 en 1691 doorgebracht werd in Ierland, in de Republiek en op het continent.[53] Bentincks invloed reikte ook tot in Dublin en Edinburgh, alwaar hij overigens geen

47 E. De Jong, 'De tuinen van Venus en Hercules. Het Loo als propaganda voor de stadhouder-koning Willem III', in: De Jong, *Natuur en kunst*, passim ; S.B. Baxter, 'William III as Hercules: the political implications of court culture', in: L.G. Schwoerer, ed., *The revolution of 1688-1689, changing perspectives* (Cambridge, 1992) passim

48 Hunt, *Anglo-Dutch garden art*, 167.

49 N. Luttrell, *A brief historical relation of state affairs from September 1678 to April 1714* (6 delen; Oxford 1857) III, 9 maart 1697, V, 12 mei 1702.

50 Baxter, *William III*, 349-351; H. Horwitz, *Parliament, policy and politics in the reign of William III* (Manchester, 1977) 203-204; zie ook: D.J. Roorda, 'Willem III, de Koning-stadhouder', in: D.J. Roorda, *Rond prins en patriciaat* (Weesp, 1984) 140, maar vergelijk met: J.P. Kenyon, *The Stuarts* (Londen, 1977) 179-180. Zie hierover ook mijn eigen: *The king's confidant. The conduct of Hans William Bentinck, 1st Earl of Portland during the reign of William III (1689-1702)* (MA dissertatie York, 1998).

51 Luttrell, *Brief relation*, I, 568.

52 *House of Lords journals*, XIV-XVI, passim.

53 Horwitz, *Parliament and politics*, 61, 89, 204; P.W.J. Riley, *King William and the Scottish politicians* (Edinburgh, 1979) 5; Nottingham aan Bentinck, 14 juni 1692, 22 juni 1692, in: HMC, ed., *Report on the manuscripts of the late Allan George Finch, Esq., Of Burley-on-the-Hill Rutland*, (4 delen; Londen 1913-1965) IV; J. Childs, *The British army of William III, 1689-1702* (Manchester, 1987) 25.

Martha Jane Temple (1672-1751) door S. Dubois. Olieverf op doek. (Foto Iconografisch Bureau)

goede reputatie had. De koning delegeerde de meeste zaken met betrekking tot Schotland naar Bentinck, die op zijn beurt geadviseerd werd door William Carstares.[54] Over Bentincks betrokkenheid in de Schotse politiek is door historici weinig geschreven, maar, merkte Burnet ooit op, '[he] had that nation once wholly in his hands.'[55] Erg succesvol is noch Willem noch Bentinck geweest in zijn Schotse politiek, en geen van beiden hebben ze werkelijk belangstelling getoond voor Schotse belangen.[56] Datzelfde geldt voor het beleid ten aanzien van Ierland, waarbij Bentinck betrokken raakte na de Slag bij de Boyne in juli 1690 waarin Willem zijn schoonvader Jacobus II versloeg. Willem gaf het opperbevel aan Van Reede van Ginkel, met de specifieke instructie dat de oorlog zo spoedig mogelijk beëindigd diende te worden zodat troepen voor het continent beschikbaar zouden zijn. Bentinck was van mening dat, toen bleek dat de Ieren langer standhielden dan gedacht was, men bij de onderhandelingen aanbiedingen zou moeten doen die 'un peu avantageuses'[57] waren. Bentincks aandrang om zo spoedig

54 Riley, *William and the Scottish politicians*, 73-75.
55 Geciteerd in: P. Hopkins, *Glencoe and the end of the Highland War* (Edinburgh, 1986) 417.
56 W. Troost, *William III and the Treaty of Limerick 1691-1697* (dissertatie Leiden, 1983) 135-136.
57 Bentinck aan Ginkel, 21 mei 1691, in: Japikse, *Correspondentie*, RGP 28

mogelijk tot een akkoord te komen met de Ieren zou uiteindelijk leiden tot een wapenstilstand, later uitlopend in het verdrag van Limerick.[58]

Het Engelse politiek systeem, zijn organen en met name de oplaaiende partijstrijd tussen Whigs en Tories stuitte op onbegrip en afkeer bij Willem III.[59] Bentinck meende aanvankelijk dat de koning het beste kon steunen op de Tories, die het koninklijk prerogatief hoog in het vaandel hadden.[60] Het Toryministerie dat werd geleid door Nottingham en Danby bleek echter weinig effectief en het is goed mogelijk dat de desintegratie van het Toryministerie in de herfst van 1691 de aanleiding vormde tot Bentincks nadere betrokkenheid bij parlementaire zaken. Zijn invloed had echter grenzen, aangezien 'hij geen man was, die de Con. groot goedt of quaedt konde doen, hebbende geen considerabel goedt noch gevolgh en credit in 't Parlament.'[61] Samenwerking met wellicht de meest bekwame parlementair manager uit die tijd, Robert Spencer, graaf van Sunderland, zou hier verandering in brengen. Sunderland wist hem ervan te overtuigen dat de *Court Whigs* meer genegen en capabel zouden zijn om de politiek van de koning doorgang te laten vinden, en in de loop van 1693 en 1694 werden Toryministers vervangen door Whigs. Bentinck en Sunderland gaven leiding aan wellicht het meeste succesvolle ministerie onder Willems regeringsperiode (ongeveer 1693 tot 1698). Bentinck zou in die jaren uitstekend samenwerken met de *Court Whigs*, zoals John Somers, Charles Montagu en de hertog van Shrewsbury.

Bentincks *retirement*

Het is wellicht niet geheel toevallig dat de desintegratie van de partij *Court Whigs* chronologisch samenviel met de *retirement* van Bentinck. In 1699 had hij definitief besloten zich terug te trekken uit zijn publieke ambten. Hij ging niet meer in op Willems aanbiedingen om terug te komen naar het hof en zijn functies weer op te nemen, hoewel hij bij tijd en wijle nog aan het hof werd ontboden. In mei 1700 werd het Tweede Verdelingsverdrag betreffende de Spaanse Successie gesloten, waar Bentinck op verzoek van de koning nauw bij betrokken was geweest. Die betrokkenheid zou nog een staartje krijgen in 1701 toen de geheime onderhandelingen aan het licht waren gekomen en er een impeachmentprocedure tegen Bentinck in gang werd gezet, waar hij overigens ongeschonden uitkwam; de constitutionele onregelmatigheden kon men hem, als 'buitenlander' met te weinig kennis hierover, niet verwijten.[62]

In april 1700 hertrouwde Bentinck, met Martha Jane Temple. Zijn eerste vrouw, Anne Villiers, was in 1688 overleden juist toen Bentinck met het expeditieleger in Engeland was aangeland. Hij bleef in contact met de politieke leiders zowel in Engeland als in de Republiek, en het teruggetrokken leven beviel hem aanvankelijk slecht. Tegen Auersperg, de Oostenrijkse ambassadeur, zei hij dat hij zich had neergelegd bij het leven op het platteland, maar, vertelde Auersperg, 'gedurende zijn verhaal en gefilosofeer zuchtte hij onbewust diep en vaak.'[63] Al spoedig echter vond hij nieuwe bezigheden. In 1701 stelde hij een reisschema op voor de *Grand Tour* van zijn zoon uit zijn eerste huwelijk, Lord Woodstock, en enige jaren later wijdde hij zich aan een grondige uitbreiding van de tuinen van Bulstrode. Het leven van een Engels-Nederlands edelman bracht veel reizen met zich mee. De zomers werden meestal doorgebracht op Zorgvliet, in de herfst keerde hij terug naar Engeland om de zittingen van het Hogerhuis bij te wonen.

58 Zie hierover met name: Troost, *William III and the Treaty of Limerick* en: J.G. Simms, 'Williamite peace tactics 1690-1691', in: D.W. Hayton and G. O'Brien, eds., *War and politics in Ireland 1649-1730* (Londen, 1986) passim

59 Zie bijvoorbeeld: A. De Fouw, *Onbekende raadpensionarissen* (Den Haag, 1946) 161 en H.C. Foxcroft, ed., 'The Spencer House Journals', in: H.C. Foxcroft, *The life and letters of Sir George Savile, First Marquis of Halifax* (Londen, 1898) II, 204: '[William] had a wrong notion of the Privy Councell; thought the Govt was to reside there', 204.

60 Sunderland aan Bentinck, (geen exacte datum) juni 1693, in: Portland MSS, Pw A 1220.

61 Huygens, *Journaal*, I, 24 oktober 1689.

62 C. Kirby, 'The four lords and the Partition Treaty', *Journal of American History*, 52 (1946) 489.

63 Geciteerd in: Grew, *Bentinck*, 369.

Bentinck moet bij zijn dood in 1709 een van de rijkste mannen in Engeland zijn geweest. Hij schijnt een huis in Londen bezeten te hebben en in 1689 ontving hij van de koning het landgoed Theobalds in Hertfordshire.[64] In 1695 verwierf hij uitgebreide bezittingen in Wales, waartegen zoveel protest kwam (men sprak verontwaardigd van een 'Dutch Prince of Wales') dat Willem besloot zijn dienaar op een andere wijze te belonen, waarop Bentinck landgoederen verspreid door Engeland ontving.[65] Bijzonder omstreden was ook Willems beleid ten aanzien van de zogenaamde *Irish forfeitures*, Ierse landgoederen die onteigend waren na de Ierse veldtocht en geschonken werden aan Willems trouwe dienaren, met name Woodstock, Keppel en Willems maîtresse, Elizabeth Villiers.[66] Dit leidde tot een politieke crisis toen het Lagerhuis in 1700 besloot het wetsvoorstel ter resumptie van de landgoederen te 'takken' aan een wetsvoorstel voor de *land tax*. De koning gaf toe en ook Keppel en Bentinck stemden voor.[67] Een document in de familiearchieven van de Bentincks schat de waarde van zijn Engelse bezittingen in 1709 niettemin op het kolossale bedrag van ruim £ 850.000.[68]

Craignez honte; eergevoelens als belangrijkste drijfveer?

Het is mede om deze reden dat Bentinck bij vele van zijn nieuw landgenoten weinig geliefd was. De cynische ondertoon van een bekend pamflet zoals *Whether the preserving of the Protestant religion was the motive unto, or the End that was designed in the late Revolution* spreekt voor zichzelf.[69] Aan zijn zuster schreef hij eens dat hij slechts weinig bezittingen had, zich nooit bewust had verrijkt en zich alleen had ingezet voor het belang van de koning.[70] Wantrouwen ten aanzien van de financiële transacties van hem en een aantal andere leidende politici leidde in 1695 tot een corruptieschandaal; Bentinck werd als een van de zeer weinigen echter volkomen vrijgepleit door een parlementaire onderzoekscommissie.[71] Eer was een centraal concept in Bentincks gedachten, en de beschuldiging had hij zelf verontwaardigd van de hand gewezen: 'Il est facheux', schreef hij aan Lexington, 'destre expose dans ce monde ou la maudisse corruption est trop generale[...].'[72] Bentinck heeft zich vele malen uitgelaten over de onwaarachtigheid van vele Engelse politici die een geheime correspondentie onderhielden met Jacobus II tijdens diens ballingschap in St. Germain. Hijzelf had een zeer aantrekkelijk aanbod van de Brandenburgse keurvorst, die hem er op had gewezen dat bij Willems dood Bentinck wellicht een nieuwe positie nodig had, onvoorwaardelijk afgewezen. Bentinck stelde dat hij Willem al zo lang had gediend dat hij zelfs geen alternatief in overweging wilde nemen.[73] Het is dan wellicht ook geen toeval dat de graven van Portland *craignez honte* als hun motto hadden.[74] Een en ander is wellicht het best onder woorden gebracht door Bentinck zelf in een van de meest opmerkelijke documenten die in zijn archief te vinden zijn. Aan de vooravond van de slag bij de Boyne reflecteerde hij op de 26 jaren die hij Willem toen had gediend: 'mon interrest particulier n'a jamais prévalu sur mon devoir'. Deze loyaliteit was beloond: 'que je ne souffrirois pas ce tort d'estre obligé d'obéir à des gens qui ont très peu de mérite à vostre esgard et qui ont moins de service que moy [...] je suis sensible à ce qui touche mon honneur'.[75]

64 *Calendar of Treasury Books 1689-1692*, IX-I, 101-102.
65 *Gloriae Cambriae: Or, The Speech of a Bold Britain in Parliament, against a Dutch Prince of Wales*, in: J. Somers, ed., *A collection of scarce and valuable tracts etc.* 1st Collection (Londen, 1748) III, 98-105.
66 A.S. Turberville, *The House of Lords in the reign of William* (Oxford, 1913) 202. *Cobbets Parliamentary History of England etc. 1688-1702* (12 delen; Londen, 1809) V, 1217.
67 *Cobbett's Parliamentary History*, V, 1218. Turberville, *House of Lords*, 208-209.
68 Grew, *Bentinck*, 416.
69 In: Somers, *A third collection of tracts*, III, 417-450.
70 Bentinck aan Eleanora van Ittersum-Nijenhuis, 30 maart 1691, in: Japikse, *Correspondentie*, RGP 23.
71 Macaulay, *History of England*, VI, 2490-2492. HMC, *House of Lords manuscripts (1693-1695)* 557. *Cobbett's Parliamentary History*, V, 925. Horwitz, *Parliament*, 151-152.
72 Bentinck aan Lexington, 3 mei 1695, in: BL, Add Ms, 46525, f. 104-106.
73 Ham aan Bentinck, 3 April 1690, Bentinck aan Danckelmann, 21 April 1690, in: Japikse, *Correspondentie*, RGP 24.
74 *Collins's Peerage*, 41.
75 Bentinck aan Willemn III, 19 juni 1690 Oude Stijl, in: Japikse, *Correspondentie*, RGP 23. Bentinck had de brief alleen willen laten versturen in het geval hij zou sneuvelen in de veldtocht, en de brief is Willem dus nooit onder ogen gekomen.

De zeer gevarieerde, internationale en complexe carrière van Bentinck, evenals zijn niet altijd gemakkelijk te penetreren gedachtengangen (ook zijn correspondentie heeft toch een vrij formeel karakter) maken het niet eenvoudig een duidelijk beeld van hem te vormen. Toch ligt een vastomlijnd thema ten grondslag aan zijn meeste activiteiten: een onverbrekelijke loyaliteit aan zijn meester Willem III en diens ambitie de vrijheden en religie van Engeland en de Republiek te waarborgen:

'C'est sur ce piet que j'ose faire resouvenir à Vostre Majté. qu'elle m'a si souvent témoigné, ce qu'elle a fait voir en tant de recontres, que tout ce qu'elle a jamais entrepris, n'a eu pour but que le service de Dieu, la défence des lois d'Angleterre et de la liberté de c'est Estat et l'intérest de toutte l'Europe, menacée de l'esclavage, et qu'elle n'a jamais eu son ambition ni sa gloire en veue en premier lieu.'[76]

76 Bentinck aan Willem III, 22 maart 1690. Zie ook zijn brief aan Mary van 30 maart 1691, en zijn brief aan zijn zus van 30 maart 1691, in: Japikse, *Correspondentie*, RGP 23.